

umovah social'no-ekonomichnyh zmin (na materialii osvithnih organizacij). Kyiv: Naukovyj svit, 19–22.

6. Karamushky, L. M. (Ed.) (2005). Tehnologii' roboty organizacijnyh psihologiv. Kyiv: INKOS, 366.

7. Mushkevych, M. I.; Maksymenko, S. D. (Ed.) (2011). Ponjattja suprovodu u suchasnij psihologichnij nauci. Vol. XIII, Part 1. Kyiv, 287–294.

8. Baklyc'kyj, I. O. (2008). Psihologija praci. Kyiv: Znannja, 655.

9. Karamushka, L. M., Kurycja, D. I.; Maksymenko, S. D. (Ed.) (2012). Zmist ta struktura treningu «Psihologichni osnovy profilaktyky ta podolannja profesijnogo stresu v personalu derzhadministracij». Kyiv: A.S.K., 53–61.

10. Tolkov, O. C.; Maksymenko, S. D., Karamushky, L. M. (Ed.) (2010). Navchal'na programa treningu «Psihologichni osoblyvosti dijal'nosti personalu vyshhyh navchal'nyh zakladiv

v umovah social'no-ekonomichnyh zmin». Vol. 1, Issue 21. Kyiv: Vyd-vo «A.S.K.», 53–61.

11. Vihanskij, O. S., Naumov, A. I. (2003). Menedzhment. Moscow: Gardariki, 528.

12. Gol'shtejn, A., Homyk, V., Homyka, V. (2003). Trening umin' spilkuvannja: jak dopomogty problemnym pidlitkam. Kyiv: Lybid', 520.

13. Vydrina, N. N. (2013). Programma raboty specialista po soprovozhdeniju molodyh pedagogov «Krug pomoshhi». Available at: <http://www.resobr.ru/materials/46/42800/>

14. Tihomirova, O. G. (2008). Organizacionnaja kul'tura formirovanie, razvitie i ocenka. Sankt-Peterburg, 148.

15. Ladanov, I. D. (2004). Prakticheskij menedzhment. Psihotehnika upravlenija i samotrenirovki. Moscow: Korporativnye strategii, 496.

Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Сергєєнкова О. П.
Дата надходження рукопису 13.10.2015

Москальов Максим Володимирович, доцент, кандидат психологічних наук, кафедра загальної, вікової та педагогічної психології, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: m.moskalov@kubg.edu.ua

УДК 378.091.12:36-051:159.942

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.54036

ЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

© О. Б. Мельничук

Досліджено емоційну складову професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. Проаналізовано значення емоційної сфери в професійній діяльності соціальних працівників. Встановлено особливості прояву емоційних особливостей (емоційного інтелекту, емоційних бар'єрів комунікації, типу емоційної реакції, алекситимії) у студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери. Визначено психологічні умови розвитку емоційної сфери як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери

Ключові слова: професійний інтелект, професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери, емоційний інтелект

The emotional component of professional intelligence of future social sphere specialists is studied. Importance of emotional area in professional activities of social workers is analysed. Specifics of manifestation of emotional features (emotional intelligence, emotional communication barriers, emotional reaction type, alexithymia) of the students, who are future social sphere professionals are determined. Psychological conditions emotional area developing as a component of professional intelligence of future social sphere professionals are detected

Keywords: professional intelligence, professional intelligence of future social sphere specialists, emotional intelligence

1. Вступ

Сучасний етап соціокультурних та економічних трансформацій в різних сферах українського суспільства висуває нові вимоги до професійної підготовки фахівців. На вимогу часу фахівець має бути компетентним та конкурентоспроможним, володіти високим професіоналізмом, мати високий інтелектуальний потенціал та сформовані практичні навички та уміння, що уможливають ефективне виконання функцій в трудовій діяльності. Професійна підготовка у вузі повинна мати більш виражену прагматичну спрямованість, бути орієнтованою на формування професійної компетентності,

що визначається специфікою майбутньої професійної діяльності.

Ефективна організація навчально-виховного процесу в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери орієнтована на успішне та ефективне засвоєння професійних знань, формування адекватної сучасним вимогам наукової позиції фахівця, на формування їх особистості. Теоретичний аналіз наукової літератури та аналіз практики професійної діяльності фахівців свідчить про зв'язок інтелекту особистості та успішності її професійної діяльності. Професійний інтелект формується в процесі професійного навчання в результаті

вирішення учбово-професійних завдань і визначає в цілому професійні компетенції майбутніх фахівців. Саме тому, серед багаточисленних проблем професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери можна виділити проблему становлення їх професійного інтелекту. Розв'язання специфічних завдань соціальної сфери потребують високого розвитку як загальних, так і спеціальних здібностей, сформованості професійно значущих інтелектуальних якостей та індивідуального інтелектуального стилю, інтелектуальної культури та продуктивності, що зумовлені особливостями професійної діяльності в цій галузі. Вимоги до професійного інтелекту та професійно значущих особистих якостей фахівця соціальної сфери ґрунтуються на визначенні специфіки його праці, яка спрямована на вияв та ефективне вирішення соціальних проблем, які виникають у конкретної людини, групи людей чи в суспільстві в цілому, фахівець такого профілю піклується про якість життя та актуалізацію ресурсів своїх клієнтів, тому в процесі своєї професійної діяльності взаємодіє як з окремими людьми, так і з групами та спільнотами, що потребують соціальної підтримки, захисту та обслуговування [1].

В професійній діяльності фахівців соціальної сфери питання емоційної складової їх професійного інтелекту набуває особливої актуальності, позаяк професійна діяльність в соціальній сфері ґрунтується на засадах гуманізму та моральності, орієнтуванні на систему загальнолюдських цінностей. Ефективність та цінності соціальної роботи визначають гуманізм фахівця, його світогляд, мораль та етична поведінка, які, в свою чергу, детерміновані індивідуальними емоційними особливостями [2].

Зважаючи на актуальність зазначеної теми, існує об'єктивна потреба в розвитку емоційної сфери майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки до діяльності в соціальній сфері, як важливої складової їх професійного інтелекту, неодмінної умови їх професійного становлення, підвищення ефективності майбутньої професійної діяльності, що визначатиме специфіку розуміння ними соціальних проблем суспільства та оволодіння навичками взаємодії з різними категоріями клієнтів та, в кінцевому рахунку, забезпечення ефективної соціальної та психосоціальної допомоги.

2. Аналіз літературних даних та постановка проблеми

Аналіз наукової літератури показав, що безпосередньо проблема становлення професійного інтелекту та, зокрема, розвитку його емоційної складової у майбутніх фахівців соціальної сфери не розроблялася. Разом з тим, у наукових дослідженнях у галузі соціальної психології, організаційної психології, психології управління та педагогічної психології досліджувалися питання, що висвітлювали окремі аспекти зазначеної проблеми. Зокрема, емоції розглядалися як внутрішні регулятори діяльності [3, 4], як особливості, що визначають суб'єктивну забарвленість інтелектуальної діяльності [5], аналізувалися зв'язки емоційних особливостей особистості з інте-

лектом [6] та досліджувалася роль емоцій в структурі мисленнєвої діяльності [7] тощо.

Емоційна сфера людини є одним із найважливіших регуляторів діяльності. Емоційні реакції та ставлення, які виникають в процесі діяльності, визначають функціональні стани людини, її працездатність, ефективність діяльності, зацікавленість предметом діяльності та задоволеність її результатами тощо. Згідно поглядів С. Рубінштейна, емоції є внутрішніми регуляторами діяльності, вони відображають ставлення до об'єкту та мають певну модальність, беруть участь в регуляції діяльності, виражають переживання людиною різноманітних потреб та детермінують розгортання діяльності. Вчений також зауважує, що варто говорити не лише про єдність емоцій та інтелекту в житті людини, а про єдність емоційного та інтелектуального у внутрішньому складі самих емоцій та інтелекту [3].

Аналізуючи питання ролі емоцій в діяльності людини, О. Леонт'єв вказує, що емоції виконують роль внутрішніх сигналів і стимулів, виражають відношення між мотивами діяльності та її предметом. На думку вченого, емоції, виконуючи важливу функцію мотивації діяльності, самі по собі не можуть бути зведені до мотивів, вони виникають тоді, коли предмет і явища задовольняють або не задовольняють потреби особистості. Автор зауважує, що емоції відображають відношення між мотивами та реалізацією їх у діяльності. Крім того, важливою особливістю емоцій є їх релевантність саме діяльності, а не її складовим (процесам, актам, окремим діям тощо) [4].

Цікавою з точки зору обґрунтування методології нашого дослідження є теза відомого вченого П. Анохіна, який говорючи про природу емоцій, висловив думку, що всі життєві потреби людини, в тому числі і її інтелектуальна діяльність, супроводжуються певним емоційним тонутом, мають яскраво виражено суб'єктивну забарвленість – від глибоко травмуючих страждань до радості [5].

Проблему зв'язку емоцій та діяльності піднімав в своїх роботах також Л. Виготський. Вчений зауважував, що емоції здатні спонукати організм до діяльності, вони виконують функцію внутрішньої регуляції діяльності, а емоційність та діяльність особистості варто розглядати в розрізі їх взаємозв'язку та взаємовпливу [6].

Зв'язок емоційних та інтелектуальних процесів досліджував в своїх працях О. Тихомиров, який у контексті даного питання зауважував, що мислення та інтелектуальна діяльність людини регулюються низкою процесів, в тому числі і емоційним. Вчений підкреслював, що аналізувати роль емоцій як регулятора інтелектуальної діяльності можна лише з огляду на аналіз інших психічних утворень – потреб, мотивів, цілей, установок тощо, позаяк емоції є необхідними елементами їх формування та функціонування [7].

Професійна діяльність особистості визначається своєрідною інтелектуальною діяльністю, при цьому відбувається свого роду «переструктурування» інтелектуальних здібностей людини, коли сприймання, запам'ятовування, осмислення, відтворення та застосування знань на практиці підпорядковані вирі-

шенню професійних завдань. Саме від сформованості такого специфічного професійного інтелекту залежатиме ефективне виконання професійних завдань. Професійний інтелект визначають як психологічну властивість, що є одним із найважливіших предикторів успішної професійної діяльності особистості. Високі рівні професійного інтелекту та професійних знань уможливають ефективну професійну діяльність, належну професійну компетентність в даній сфері.

Особливої актуальності проблема взаємозв'язку емоцій особистості з інтелектуальною діяльністю набуває в контексті професійної діяльності та професійного інтелекту фахівців соціальної сфери. Емоційні компоненти професійного інтелекту, безумовно, визначають ефективність та продуктивність професійної діяльності таких фахівців, позаяк впливають на ціннісні сенси, особистісну задоволеність-незадоволеність процесом та результатом своєї професійної роботи. Особливості емоційного реагування та поведіння в процесі виконання професійних обов'язків соціального працівника визначають особливості функціонування особистості в професійному просторі. Врахування індивідуальних особливостей емоційної сфери майбутніх фахівців з соціальної роботи має вагоме значення для підвищення ефективності їх професійної діяльності, забезпечення професійної самореалізації. Емоції як складова професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери впливатимуть на здатність ефективно взаємодіяти, розуміти, поважати та цінувати почуття інших людей, уважно до них ставитися, виявляти здатність до співпереживання та бути толерантним і відповідальним тощо.

В сучасних дослідженнях взаємозв'язок власне інтелектуальних та емоційних процесів знайшов своє відображення у категорії емоційного інтелекту. Емоційний інтелект особистості – психологічне утворення, яке має подвійну природу та, з однієї сторони, пов'язане з когнітивними здібностями, а з іншої, – з емоційними особливостями людини. В ранніх роботах П. Селовея та Дж. Мейєра визначена структура емоційного інтелекту, яка включає здібності:

- 1) ідентифікації та вираження емоцій;
- 2) регулювання емоцій;
- 3) застосування емоційної інформації в мисленні та діяльності [8].

Пізніше автори тлумачили емоційний інтелект як здатність переробляти інформацію, що міститься в емоціях, та вибудували ієрархію здібностей, кожний компонент якої стосується як власних здібностей людини, так і емоцій інших людей:

1) ідентифікація емоцій (сприйняття емоції, розрізнення, адекватне вираження, диференціація справжніх емоцій та їх імітації);

2) використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності (здатність спрямовувати емоції для коригування уваги на релевантні явища, викликати потрібні емоції для здійснення діяльності, керувати настроєм тощо);

3) розуміння емоцій (здатність розуміти комплекси емоцій, зв'язки між емоціями, динаміку емоцій, причини емоцій, вербальну інформацію про емоції);

4) управління емоціями (здатність до самоконтролю та саморегуляції емоцій, зниження інтенсивності негативних емоцій, усвідомлення модальності емоцій, здатність до вирішення емоційних проблем тощо; сприяють особистісному зростанню та оптимізації міжособистісних стосунків). [9, 10]

Д. Гоулмен, спираючись на ранні ідеї П. Селовея та Дж. Мейєра, доповнив модель емоційного інтелекту та поєднав когнітивні здібності з деякими особистісними характеристиками – ентузіазм, наполегливість, соціальні навички [11].

Р. Бар-Он тлумачить емоційний інтелект як всі некогнітивні здібності, знання та компетентність, що забезпечують можливість успішного вирішення різноманітних життєвих ситуацій, та визначає в його моделі такі сфери компетентності (компоненти):

1) пізнання себе: усвідомлення своїх емоцій, впевненість в собі, самоповага, самоактуалізація, незалежність;

2) навички міжособистісного спілкування (емпатія, міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність);

3) здатність до адаптації (вирішення проблем, зв'язок з реальністю, гнучкість);

4) управління стресовими ситуаціями (стійкість до стресу, контроль за імпульсивністю);

5) домінуючий настрій (щастя, оптимізм) [12, 13].

Втім, позиція автора, що емоційний інтелект не пов'язується з когнітивними здібностями зазнає критики в наукових колах, позаяк з інтелектом завжди пов'язують певні когнітивні характеристики, в протилежному випадку втрачається сам сенс терміну «інтелект».

На сьогодні існує декілька поглядів на моделі емоційного інтелекту. Так, П. Селовея, Дж. Майєра та Д. Карузо вирізняють моделі, де емоційний інтелект інтерпретується як когнітивна здібність, та моделі, де цей феномен тлумачиться як поєднання когнітивних здібностей та особистісних характеристик [14]. К. Петридед та Е. Фернхем розрізняють моделі, де емоційний інтелект розглядається як здібність (таке тлумачення відповідає традиційній психології інтелекту) та як риса (визначає стійкість поведінки в різних ситуаціях) [15]. В моделі емоційного інтелекту Д. Люсіна виділено когнітивні здібності (швидкість та точність переробки емоційної інформації), уявлення про емоції (емоції як цінності та джерело інформації про себе та інших людей), особливості емоційності (емоційна стійкість, чутливість тощо) [16, 17].

Здійснений аналіз літератури показав, що емоційний інтелект є важливою умовою взаємодії людини із соціумом, він визначає здатність людини розуміти власний емоційний світ та управляти своїми емоціями, а також здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Саме ці здібності є професійно значущими в професійній діяльності фахівців соціальної сфери та є вагомою складовою професійного інтелекту, позаяк робота таких фахівців пов'язана із постійною взаємодією та комунікацією з різними категоріями клієнтів. Фахівець соціальної сфери постійно перебуває в необхідності ідентифікації як власних емо-

цій, так і емоцій інших людей; його професійна діяльність вимагає від нього сформованих на високому рівні навичок міжособистісної взаємодії, здатності до емпатії; розвинених адаптивних здібностей; здатності до управління стресовими ситуаціями; позитивного налаштування на роботу тощо.

Зважаючи на актуальність та недостатню розробленість проблеми професійного інтелекту та, зокрема, його емоційної складової, у майбутніх фахівців соціальної сфери існує необхідність проведення досліджень в цьому напрямку.

3. Мета та завдання дослідження

Проведене дослідження ставило за мету теоретично та емпірично проаналізувати особливості змісту та проявів емоційної складової професійного інтелекту – емоційного інтелекту – у майбутніх фахівців соціальної сфери та визначити психологічні умови його розвитку в процесі професійної підготовки в умовах вузу.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

1. Здійснити аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми емоційного інтелекту.

2. Виявити та проаналізувати основні особливості прояву емоційного інтелекту як емоційної складової професійного інтелекту у майбутніх фахівців соціальної сфери.

3. Визначити психологічні умови розвитку емоційного інтелекту як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки в вузі.

4. Організація та методика дослідження емоційного інтелекту у майбутніх фахівців соціальної сфери

4.1. Процедура дослідження, досліджувана вибірка

Експериментальне дослідження емоційного інтелекту як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери здійснювалося нами на базі Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вибірку дослідження склали студенти старших курсів спеціальності «Соціальна робота» зі спеціалізаціями «соціально-правовий захист», «менеджер соціальної роботи» та «практична психологія». В експерименті брали участь 110 студентів (27 хлопців та 83 дівчат) стаціонарної та заочної форм навчання.

Процедура дослідження включала ряд послідовних етапів. На першому етапі дослідження емоційного інтелекту здійснювалося за допомогою методики «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла [18]. З метою уточнення деяких показників парціального емоційного інтелекту на другому етапі дослідження ми застосували методику «Діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів» В. Бойко [19]. Дослідження особливостей когнітивно-емоційної сфери ми здійснили на третьому етапі експерименту, застосувавши методику «Торонтська

Алекситимічна Шкала», адаптовану в інституті ім. В. М. Бехтерева [19].

4.2. Методика визначення показників емоційного інтелекту та особливостей когнітивно-емоційної сфери

Оцінку емоційного інтелекту («Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла) здійснювали за результатами рівнів вираженості парціального інтелекту:

- 1) емоційна обізнаність,
- 2) управління власними емоціями (емоційна гнучкість),
- 3) самомотивація (довільне управління власними емоціями),
- 4) емпатія,
- 5) розпізнавання емоцій інших людей (вміння впливати на емоційні стани інших людей);

також було виміряно інтегративний рівень емоційного інтелекту студентів експериментальної групи. Респондентам було запропоновано оцінити за шестибальною шкалою 30 тверджень, що описують прояви здібності особистості розуміти ставлення репрезентовані в емоціях та управляти власною емоційною сферою.

Визначення перешкод у встановленні емоційних контактів, що здійснювалося за методикою «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» В. Бойко, дозволило виміряти наступні бар'єри:

- 1) невміння управляти емоціями, дозувати їх;
- 2) неадекватний прояв емоцій;
- 3) негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій;
- 4) домінування негативних емоцій;
- 5) небажання зближуватися з людьми на емоційній основі.

Для визначення особливостей когнітивно-емоційної сфери нами була застосована Торонтська Алекситимічна Шкала, що дозволило визначити представленість алекситимічного (трудність у визначенні та опису власних переживань, складність диференціації почуттів та тілесних відчуттів, знижена здатність до символізації, більша фокусованість на зовнішніх подіях, чим на внутрішніх переживаннях) та неалекситимічного типу особистості в досліджуваній вибірці.

5. Результати досліджень емоційного інтелекту як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери

Результати оцінки емоційного інтелекту («Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла) досліджуваної вибірки представлені на рис. 1.

Слід зазначити, що за показником «Емоційна обізнаність» низький рівень був зафіксований у 20 % респондентів досліджуваної вибірки, середній – у 60 % та високий – у 20 %; за показником «Управління власними емоціями» низький рівень виявлено у 80 % досліджуваних та середній – у 20 %, високий рівень за цим показником в експериментальній групі не зафіксовано; за показником «Самомотивація» зафіксовано низький рівень у 53,3 % досліджуваних, середній – у

40 % та високий рівень – 6,7 %; за показником «Емпатія» низькі рівні виявили 20 % респондентів, середні – 60 % та високі рівні – 20 % досліджуваних; за показником «Розпізнавання емоцій інших людей» низький рівень зафіксовано у 33,4 % респондентів, середній – у 53,3 % та високий – у 13,3 %; за інтегративним показником низькі рівні емоційного інтелекту конста-

товано у 60 % та середні у 40 % досліджуваної вибірки. В цілому нами зафіксовано домінування показників низьких та середніх рівнів парціального та інтегративного емоційного інтелекту. Статистично значущих відмінностей за статтю не встановлено.

Експериментальні дані визначення перешкод у встановленні емоційних контактів приведено в табл. 1.

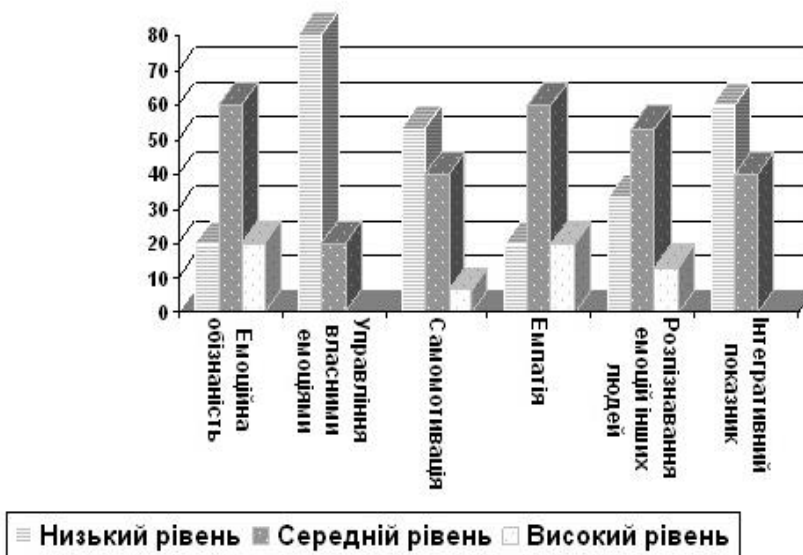

Рис. 1. Динаміка показників рівнів парціального та інтегративного емоційного інтелекту (%)

Таблиця 1

Описова статистика за шкалами тесту «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» В. Бойко

Шкали тесту	Показники описової статистики			
	Min	Max	M	σ
Емоційні бар'єри в спілкуванні				
Невміння управляти емоціями	0	4	2	1,2
Неадекватний прояв емоцій	0	4	2,4	1,2
Негнучкість, невизначеність емоцій	0	4	2,5	1,5
Домінування негативних емоцій	0	4	1,5	1,4
Небажання зближуватися з людьми на емоційні основи	0	3	1,8	0,9

Результати проведеного дослідження дозволили зафіксувати такі тенденції прояву перешкод у встановленні емоційних контактів у досліджуваної вибірки: середньоарифметичні загально вибіркові показники за шкалами тесту становлять, відповідно: «Невміння управляти емоціями» M=2; «Неадекватний прояв емоцій» M=2,4; «Негнучкість, нерозвиненість, невизначеність емоцій» M=2,5; «Домінування негативних емоцій» M=1,5; «Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі» M=1,8. Слід зазначити, що про вираженість конкретних бар'єрів у встановленні контактів свідчать показники, де M≥3 Статистично значущих відмінностей за статтю не встановлено.

За експериментальними даними дослідження особливостей

когнітивно-емоційної сфери нами була встановлена представленість алекситимічного та неалекситимічного типу особистості в досліджуваній вибірці (рис. 2).

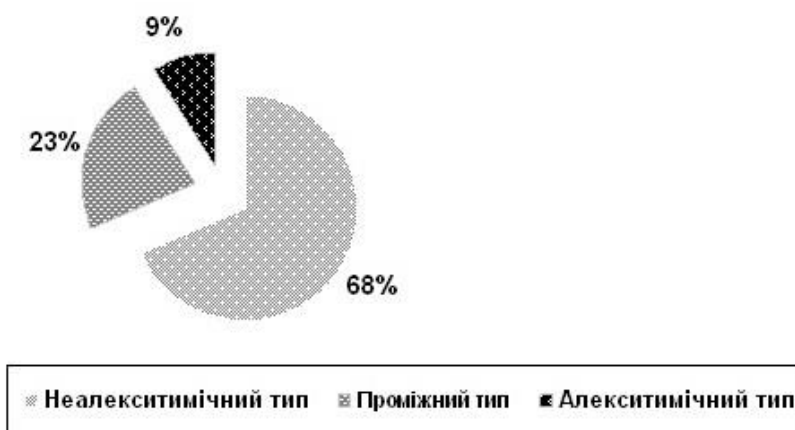

Рис. 2. Представленість алекситимічного та неалекситимічного типів у досліджуваній вибірці студентів (%)

Як можна бачити з рис. 2 у досліджуваній вибірці домінує неалекситимічний тип – 68 %; алекситимічний тип констатовано нами у 9 %; проміжний тип – у 23 %. Статистично значущих відмінностей за статтю не встановлено.

6. Обговорення результатів дослідження емоційного інтелекту як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери

Отримані результати вираженості парціального інтелекту (рис. 1) у студентів-старшокурсників, що склали нашу експериментальну вибірку, свідчать про недостатній рівень розвитку обізнаності в емоційній сфері особистості та здатності до диференціації власних і чужих емоцій, про недостатній рівень здатності до співпереживання та можливості впливати на емоційні стани інших людей, а також недостатній рівень розвитку здатності до самоконтролю та саморегуляції власними емоційними станами та переживаннями (за даним показником ми не виявили представленості високих рівнів). Слід зазначити, що показники інтегративного емоційного інтелекту в цілому виражають несформованість емоційної складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. Вочевидь така ситуація в майбутньому утруднюватиме виконання ними професійної діяльності, ефективно надання соціальної та психосоціальної допомоги.

Наші результати співзвучні з даними дослідження емоційного інтелекту студентів майбутніх практичних психологів, проведеного Грись А. М., в якому також було зафіксовано недостатні рівні вираженості парціального та інтегративного емоційного інтелекту [20].

Результати визначення перешкод у встановленні емоційних контактів (табл. 1) вказують на відсутність домінування певних конкретних перешкод. Така ситуація є досить сприятливою для становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, позаяк забезпечуватиме легкість встановлення та підтримання контактів з врахуванням індивідуально-психологічних особливостей різних категорій клієнтів, що є професійно значущим. Втім, хотілося б зауважити, що отримані дані говорять також і про певні ризики виникнення емоційних бар'єрів типу «неадекватний прояв емоцій», «негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій» та «невміння управляти емоціями». Така ситуація свідчить про необхідність здійснення цілеспрямованої роботи в процесі професійної підготовки щодо формування саме емоційної складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Дані дослідження представленості алекситимічного та неалекситимічного типів особистості (рис. 2) виявили досить позитивну тенденцію домінування особистості неалекситимічного типу. Такий факт свідчить, що в переважній більшості майбутні фахівці соціальної сфери мають позитивні характеристики когнітивно-афективної сфери, а саме: не переживають особливих труднощів у визначенні та опису власних емоцій, здатні чітко диференціювати емоційні переживання та тілесні відчуття, мають

належну здатність до символізації, що проявляється у розвиненій фантазії та уяві, здатні рефлексувати власні переживання. Вочевидь, зазначені емоційні характеристики сприятимуть становленню їх професійного інтелекту та уможливлять ефективно виконання професійної діяльності в майбутньому. Втім, варто звернути увагу і на досить значну представленість алекситимічного та проміжного типу особистості, кількість яких в сукупності складає біля третини показників. Ця встановлена ситуація може вважатися такою, що потребує більш прискіпливої уваги до процесу формування емоційної складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, позаяк для таких людей характерною є властивість спрощення емоційного змісту ситуації та досить збіднена емоційна лексика. Така ж обставина зафіксована і в результатах досліджень інших науковців [21]. Тому, безумовно, когнітивно-афективні характеристики таких типів особистості аж ніяк не сприятимуть ефективній майбутній професійній діяльності фахівців соціальної сфери.

Професійна підготовка у вузі більше орієнтована на озброєння студентів конкретними знаннями та технологіями професійної діяльності. Формування професійно значущих утворень та якостей здебільшого залишається поза увагою навчальних програм. В контексті результатів нашого експериментального дослідження чітко постає необхідність роботи, спрямованої на формування емоційної складової професійного інтелекту у майбутніх фахівців соціальної сфери, що забезпечить їм здатність в майбутньому адекватно оцінювати та реагувати на різноманітні ситуації професійної взаємодії з різними категоріями клієнтів, бути емоційно стабільними та активними у професійному спілкуванні та діяльності тощо. Саме тому ми визначаємо орієнтовну модель становлення емоційного інтелекту як складової професійного інтелекту майбутніх фахівців цієї сфери, що включає систему таких умов:

- 1) формування професійної пізнавальної культури;
- 2) сприяння особистісному та творчому самовираженню студентів в процесі навчальної взаємодії та професійно-орієнтованій діяльності під час практик;
- 3) забезпечення системи професійно-орієнтованої виховної роботи, де студенти мають можливість «зануритися» в реальні проблеми соціальної сфери, набути досвіду професійної взаємодії з різними категоріями клієнтів, усвідомити власні професійно-особистісні якості, набути навичок самопізнання, самовиховання та саморегуляції.

Така модель оптимізації становлення емоційного інтелекту як складової професійного інтелекту студентів сприятиме розвитку їх когнітивно-емоційних особистісних якостей та визначатиме ефективну професійну діяльність фахівців соціальної сфери в майбутньому.

7. Висновки

Проведене дослідження особливостей емоційної складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери дозволяє зробити такі висновки:

1. Емоційний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери є важливою складовою їх професійного інтелекту, позаяк забезпечує ефективну міжособистісну професійну взаємодію.

2. Емоційний інтелект – це спеціальна здібність, яка визначає здатність людини розуміти власний емоційний світ та управляти своїми емоціями, а також здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми. В сучасній психології існує декілька теоретичних підходів до розуміння феномену «емоційного інтелекту».

3. Результати емпіричного дослідження виявили досить низькі показники вираженості складових емоційного інтелекту у майбутніх фахівців соціальної сфери, що свідчить про необхідність спеціального соціально-психологічного проектування освітнього середовища та забезпечення спеціальних соціально-психологічних умов його становлення в процесі вузівської підготовки.

4. Модель системи спеціальних соціально-психологічних умов формування емоційної складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери включає: формування професійної пізнавальної культури, особистісне самовираження студентів, професійно-орієнтовану виховну роботу.

Таким чином, проведене дослідження показує необхідність врахування в процесі професійної підготовки особливостей прояву емоційного інтелекту та доцільність забезпечення системи спеціальних соціально-психологічних умов розвитку емоційної складової професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери як неодмінної умови їх професійного становлення, підвищення ефективності майбутньої професійної діяльності, що визначатиме специфіку більш глибокого розуміння ними професійних завдань та оволодіння навичками взаємодії з різними соціальними категоріями клієнтів.

Література

1. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи. Вип. 1 [Текст] / за ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000 р. – 276 с.

2. Мельничук, О. Б. Роль емоцій в професійній діяльності фахівців соціальної сфери [Текст]: зб. тез міжн. наук.-прак. конф. / О. Б. Мельничук // Вплив досягнень психологічних та педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства. – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2014. – С. 58–62.

3. Рубинштейн, С. Л. Эмоции. Психология эмоций. Тексты [Текст] / С. Л. Рубинштейн; под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: МГУ, 1984. – С. 152–161.

4. Леонтьев, А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / Психология эмоций. Тексты [Текст] / А. Н. Леонтьев; под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: МГУ, 1984. – С. 162–170.

5. Анохин, П. К. Эмоции. Психология эмоций. Тексты [Текст] / П. К. Анохин; под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: МГУ, 1984. – С. 172–177.

6. Выготский, Л. С. Сознание как проблема психологии поведения. Психология развития человека [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.

7. Тихомиров, О. К. Эмоции в структуре мыслительной деятельности [Текст] / О. К. Тихомиров // Тезисы докладов к XX международному психологическому конгрессу. – М., 1972. – С. 183–186.

8. Salovey, P. Emotional intelligence [Text] / P. Salovey, J. D. Mayer // *Imagination, Cognition, and Personality*. – 1990. – Vol. 9. – P. 185–211.

9. Mayer, J. D. Emotional intelligence as a standard intelligence [Text] / J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, G. Sitarenios // *Emotion*. – 2001. – Vol. 1, Issue 3. – P. 232–242. doi: 10.1037/1528-3542.1.3.232

10. Caruso, D. R. Relation of an ability measure of emotional intelligence to personality [Text] / D. R. Caruso, J. D. Mayer, P. Salovey // *Journal of Personality Assessment*. – 2002. – Vol. 79, Issue 2. – P. 306–320. doi: 10.1207/s15327752jpa7902_12

11. Goleman, D. *Emotional intelligence* [Text] / D. Goleman. – New York: Bantam Books, 1995.

12. Bar-On, R. *The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual* [Text] / R. Bar-On. – Toronto: Multi-Health Systems, 1997.

13. Стернберг, Р. Дж. Практический интеллект [Текст] / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

14. Mayer, J. D. Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence [Text] / J. D. Mayer, D. R. Caruso, P. Salovey // *Intelligence*. – 1999. – Vol. 27, Issue 4. – P. 267–298. doi: 10.1016/s0160-2896(99)00016-1

15. Petrides, K. V. On the dimensional structure of emotional intelligence [Text] / K. V. Petrides, A. Furnham // *Personality and Individual Differences*. – 2000. – Vol. 29, Issue 2. – P. 313–320. doi: 10.1016/s0191-8869(99)00195-6

16. Люсин, Д. В. Способность к пониманию эмоций: психометрический и когнитивный аспекты [Текст]: матер. между. науч.-прак. конф. / Д. В. Люсин; под ред. Г. А. Емельянова // *Социальное познание в эпоху быстрых политических и экономических перемен*. – М.: ИП РАН, 2000. – С. 25–35.

17. Люсин, Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте [Текст] / Д. В. Люсин; под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова // *Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования*. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 29–36.

18. Фетискин, Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп [Текст] / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Манулов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

19. Практическая психодиагностика. Методики и тесты [Текст] / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара, «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.

20. Грись, А. М. Теорія і практика підготовки психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми [Текст]: монографія / А. М. Грись. – Київ: Геопринт, 2013. – 280 с.

21. Никулина, Д. С. Психолого-педагогические условия преодоления алекситимии у студентов вузов [Текст]: автореф. ... дис. канд. психол. наук / Д. С. Никулина. – Таганрог: гос. радиотехн. ун-т. – Ставрополь, 2005. – 20 с.

References

1. Pinchuk, I. M., Tolstouhova, S. V. (Eds.) (2000). *Socialna robota z ditmy ta moloddju: problemy, poshuky, perspektivy*. [Social work with children and youth: problems, searches, perspectives] (Vol. 1). Kyiv: UDCSSM, 276.

2. Melnychuk, O. B. (2014). *Rol emocij v profesijnij dijalnosti fahivciv socialnoi sfery* [The role of emotions in the professional experts of social sphere]. 2014 Naukovo-praktychna konferencija. Harkiv, 58–62.

3. Rubinshtejn, S. L.; Viljunasa, V. K., Gippenrejter, Ju. B. (Eds.) (1984). *Jemocii*. [Emotions]. *Psihologija jemocij*. Teksty. Moscow: MG, 152–161.

4. Leontev, A. N.; Viljunasa, V. K., Gippenrejter, Ju. B. (Eds.) (1984). *Potrebnosti, motivy i jemocii*. [Needs, motives

and emotions]. Psihologija jemocij. Teksty. Moscow: MGU, 162–170.

5. Anohin, P. K.; Viljunasa, V. K., Gippenrejtser, Ju. B. (Eds.) (1984). Jemocii. [Emotions]. Psihologija jemocij. Teksty. Moscow: MGU, 172–177.

6. Vygotskij, L. S. (2005). Soznanie kak problema psihologii povedenija. [Consciousness as a problem of the psychology of behavior]. Psihologija razvitija cheloveka. Moskva: Izd-vo Smysl; Izd-vo Jeksmo, 1136.

7. Tihomirov, O. K. (1972). Jemocii v strukture myslitel'noj dejatel'nosti. [Emotions in the structure of mental activity]. Tezisy dokladov k XX mezhdunarodnomu psihologicheskomu kongressu. Moscow, 183–186.

8. Salovey, P., Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition, and Personality, 9, 185–211.

9. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., Sitarenios, G. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence. Emotion, 1 (3), 232–242. doi: 10.1037/1528-3542.1.3.232

10. Caruso, D. R., Mayer, J. D., Salovey, P. (2002). Relation of an Ability Measure of Emotional Intelligence to Personality. Journal of Personality Assessment, 79 (2), 306–320. doi: 10.1207/s15327752jpa7902_12

11. Goleman, D. (1995). Emotional intelligence. New York: Bantam Books.

12. Bar-On, R. (1997). The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto: Multi-Health Systems.

13. Sternberg, R. Dzh., Forsajt, Dzh. B., Hedland, Dzh. (2002). Prakticheskij intellekt. [Practical intelligence]. SPb.: Piter, 272.

14. Mayer, J. D., Caruso, D. R., Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intel-

ligence. Intelligence, 27 (4), 267–298. doi: 10.1016/s0160-2896(99)00016-1

15. Petrides, K. V., Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. Personality and Individual Differences, 29 (2), 313–320. doi: 10.1016/s0191-8869(99)00195-6

16. Ljusin, D. V. (1999). Sposobnost k ponimaniju jemocij: psihometricheskij i kognitivnyj aspekty [The ability to understand the emotions: a psychometric and cognitive aspects]. 1999 Mezhdunarodna nauchno-prakticheskaja konferencija, Moscow, 25–35.

17. Ljusin, D. V. (2004). Sovremennye predstavlenija ob jemocionalnom intellekte. [Modern concepts of emotional intelligence]. Socialnyj intellekt: Teorija, izmerenie, issledovanija. M.: Institut psihologii RAN, 29–36.

18. Fetiskin, N. P., Kozlov, V. V., Manulov, G. M. (2002). Socialno-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups]. Moscow: Izd-vo Instituta Psihoterapii, 490.

19. Rajgorodskij, D. Ja. (Ed.) (2002). Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy. [Practical psychodiagnostics. Procedures and tests]. Samara: «BAHRAH-M», 672.

20. Grys, A. (2013). Teorija i praktyka pidgotovky psihologiv do roboty z socialno dezadaptovanyimi nepovnlitnimi. [Theory and practice of training psychologists to work with socially maladjusted juveniles: monograph]. Kyiv: Geoprynt, 280.

21. Nikulina, D. S. (2005). Psihologo-pedagogicheskie uslovija preodolenija aleksitimii u studentov vuzov [Psychopedagogical conditions of overcoming of alexithymia among university students]. Taganrog. gos. radiotehn. un-t. Stavropol, 20.

Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Грись А. М.

Дата надходження рукопису 22.10.2015

Мельничук Оксана Богданівна, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої психології та психології управління, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: oxanamelnichuk@ukr.net